

SUZANA MÓRÉ HEITEL
1947-2008

Excerpt from ARA Reports 1, 2010.

CUVÂNT DESPRE SUZANA HEITEL

A trecut un an de la moartea Suzanei Heitel și amintirea ei bucură și acum pe cei care au cunoscut-o îndeaproape. Omul și cercetătorul formau în ea un compus neobișnuit: un entuziasm ce părea inepuizabil, o bucurie a întâlnirii persoanei sau obiectului de artă medievală - chiar dacă o ruină sau un fragment - se asociau unei foarte tehnice abordări a monumentului, cu concentrare pe argumentul istoric și pe referințele care conduceau la cronologia și contextul operei.

Suzana respira profesia, dedicată fiind total studierii arhitecturii și sculpturii medievale, pre-romanice, romanice și gotice, din Transilvania și Banat. De la început, la Muzeul din Agnita, apoi la Muzeul de Artă din București, deși cercetarea nu se afla printre prioritățile funcției de muzeograf, a știut să transforme o activitate, uneori de rutină, cum este repertorierea patrimoniului, într-o acțiune creativă, dinamică și deosebit de utilă pentru istoria artei: astfel, inventarierea patrimoniului artistic medieval din județul Sibiu (între 1972-1975) a prilejuit descoperirea unor fragmente de sculptură, a căror cercetare a dus la noi ipoteze de datare și încadrare stilistică pentru bisericile din care proveneau; la Muzeul de Artă din București, unde avea răspunderea patrimoniului de sculptură în piatră și a celui de ceramică, a elaborat, până în 1985, *Repertoriul sculpturii medievale românești în piatră, secolele XIII-XIX. Colecția Muzeului Național de Artă* (rămas în manuscris), re-evaluând datări și atribuiri, intersectând specializarea în arta Transilvaniei cu pasiunea pentru „operele de vârf ale artei medievale românești”, indiferent că era cazul Moldovei ori al Țării Românești.

Aceste două lucrări importante, rămase nepublicate, au pregătit terenul pentru tema fundamentală de studiu, care va deveni emblematică pentru cariera ei de cercetător IIA: *Începuturile artei medievale în Transilvania (sec. X-XII/XIII)*, subiect cu care Suzana Heitel a făcut pionierat în istoriografia de artă din România. Era omul potrivit pentru această întreprindere, căci își formase - în anii de lucru la muzeu - o adevărată bază de date în domeniu; pe de altă parte, pregătirea universitară temeinică la Cluj, sub îndrumarea profesorului Virgil Vătășianu, cunoașterea limbilor maghiară și germană și o înclinație/abilitate nativă spre investigarea surselor - se putea spune că avea în sânge pasiunea pentru origini - i-au permis accesul la arhivele de documente din țară și străinătate.

Zona delimitată a cercetării a fost bazinul inferior al Mureșului, o matrice din perspectivă personală, căci se născuse la Pâncota. Cercetările demarate în 1990, ca membru al Institutului de Istoria Artei, i-au acaparat întreaga existență, și, cu toate că s-au cristalizat într-o primă formă în 1998, în lucrarea de doctorat *Începuturile artei medievale în bazinul inferior al Mureșului*, au continuat până la sfârșitul vieții. Noutatea și importanța pentru istoria artei medievale din România a contribuției sale am regăsit-o exprimată de ea însăși, într-un raport științific din 2006:

Bazinul inferior al Mureșului nu a constituit până acum obiectul unor cercetări sistematice de istoria artei, cu toate că a fost considerat ca o posibilă zonă de interferență culturală între Bizanț și Occident în secolele X-XII, zonă careia mănăstirile atestate documentar în număr relativ mare (20) și intercalarea acelor considerate (în temeiul unor date documentare indirecte) ca fiind de rit răsăritean cu cele ce țineau de ordine monahale occidentale îi conferă un statut aparte. Lipsa cercetărilor moderne în domeniu se datorează în mare măsură distrugerii patrimoniului arhitectural de aici în timpul năvălirilor și al răscoalelor din 1241, 1280, 1514, care au afectat în special această parte a țării, și, mai ales, în timpul ocupației turcești din secolele XVI-XVII. Distrugerea arhitecturii medievale, odată cu dispariția totală a multor așezări, a fost de o asemenea amploare încât cercetările de arhivă, desfășurate începând cu secolul al XIX-lea, au trebuit să se concentreze mai întâi asupra localizării mănăstirilor și bisericilor (dintre care unele, cândva chiar renumite), mai multe situații controversate privind locul monumentelor în cauză ajungând să fie soluționate abia în a doua jumătate a secolului XX. În condițiile în care nu a supraviețuit nici una din mănăstirile sau bisericile din secolele X-XII, cercetările noastre au început cu speranța regăsirii pe teren a acelor câteva ruine, fundații și fragmente de sculptură arhitecturală pe care mai vechile lucrări monografice ale ținutului și articole disparate le semnalează drept vestigii ale monumentelor respective. Activitatea noastră desfășurată în 23 de așezări și puncte unde au existat biserici medievale atestate documentar a condus însă la depistarea pe teren și în colecții muzeale a 364 de fragmente inedite de sculptură în piatră din secolele XI-XIII, reprezentând în majoritatea cazurilor fragmente profilate ale unor

elemente arhitecturale (baze și fusuri de coloană, capiteluri, ancadramente de uși și ferestre, elemente de boltire etc.). Dintre acestea, cele de pe teren (cca. 80 % din totalul pieselor) au fost găsite răspândite pe străzi, în anexele gospodărești ale caselor sau în hotarul unor așezări, în urma unor căutări sistematice. Realizând stadiul incipient în care se afla documentarea referitoare la aceste monumente, am considerat că în mod prioritar se impune căutarea, repertorierea, desenarea și fotografierea vestigiilor existente încă pe teren în vederea constituirii unei baze de date. Apreciind că abia documentația astfel alcătuită, completată cu datele cuprinse în documentele scrise, precum și cu desenele, schițele de plan și descrierile inedite, găsite de noi în arhive, va putea servi drept bază pentru studiul propriu-zis al monumentelor respective, activitatea noastră a urmărit cu precădere realizarea acestui scop.

Cercetările noastre obligatoriu interdisciplinare (apelând, în situația dată, la informația istorică, de istoria artei, topografică și, nu în ultimul rând, la cea arheologică) au condus, printre altele, la identificarea, lângă Pecica, jud. Arad, a vestigiilor mănăstirii familiale întemeiate probabil, de ducele Ahtum, stăpânul vastului teritoriu cuprins între Dunăre, Tisa și Crișuri în jurul anului 1000, cel care a ctitorit o mănăstire de rit răsăritean la Morisena (Cenadul de azi, din jud. Timiș, aflat la cca. 25 km, spre vest, de punctul unde se afla mănăstirea sa familială). În condițiile sărăciei generale la noi a datelor istorice pentru începutul evului mediu, informația despre această mănăstire se reducea până la identificarea ei pe teren la denumirea sa („Ahtunmonustura”, adică Mănăstirea lui Ahtum), denumire care a polarizat interesul istoricilor deoarece indică drept ctitor personajul istoric sau pe un descendent al său purtând același nume.

Referitor la mănăstirile catolice existente în perioada dată în bazinul inferior al Mureșului, o contribuție specială am reușit să aducem la cunoașterea abației cisterciene de la Igrîș, din județul Timiș, [locul de înmormântare al regelui Andrei al II-lea (†1235) și al celei de a doua sa soții, Iolanta de Courtenay], prin stabilirea amplasamentului exact al monumentului, recuperarea zecilor de fragmente de sculptură arhitecturală provenite din acest ansamblu (în măsură să indice elemente de plan, de compartimentare interioară, de decor etc.) și prin indicarea legăturilor sale stilistice cu mănăstirea cisterciană din Pontigny (Franța), de care ținea în calitate de filială.

Rezultatul cel mai important al cercetărilor noastre îl constituie existența unor legături stilistice cu arta bizantină la nivelul secolelor X–XII, documentată de noi la Pâncota, jud. Arad, Bistra (Frumușeni de azi), în jud. Arad [confirmată ulterior de săpăturile arheologice ale lui A.Rusu, n.n.] și la Morisena (Cenadul de azi) în jud. Timiș, precum și posibilitatea identificării în viitor a unor noi puncte ale acestei influențe, până acum doar presupuse de specialiști.

La Pâncota, ipoteza întemeierii abației drept o mănăstire de rit răsăritean în secolul al XI-lea și a preluării ei de către benedictini în secolul al XII-lea, s-a impus pe baza bogatului material documentar găsit de noi în arhive (compus din descrieri și desene) care documentează legăturile directe cu arta bizantină a vestigiilor ei descoperite în secolul al XIX-lea și între timp dispărute. La Morisena/Cenad cercetările noastre au adus o contribuție decisivă la cunoașterea mănăstirii de rit răsăritean Sfântul Ioan Botezătorul. Ctitorită de ducele Ahtum în jurul anului 1000, această mănăstire de o importanță aparte pentru istoria medievală, era cunoscută până acum la nivelul atestării documentare. Identificarea amplasamentului și mai ales a planului ei – bizantin – a devenit posibilă cu ajutorul unei hărți descoperite de noi în arhiva Episcopiei Catolice de la Timișoara, care reprezintă clădirile medievale existente încă la Cenad la începutul secolului al XVIII-lea.

Pe lângă monumentele menționate în acest raport, în preocupările Suzanei Heitel privind începuturile arhitecturii în bazinul inferior al Mureșului au intrat și Mănăstirea lui Dionisie/ Dienesmonostora și Monasterium Kenez.

În opera neterminată a vieții ei, dedicată începuturilor artei medievale din Transilvania și Banat, Suzana și-a investit întreaga energie creatoare, nu numai pentru aflarea adevărului istoric, ci și pentru salvarea patrimoniului cultural recuperat. A insuflat oamenilor locului interesul pentru trecut și pentru propria demnitate.

*O mărturie diferită a seriozității cu care aborda cercetarea este felul în care a transformat o obligație de serviciu – studiul istoric pentru proiectul CERES *Ansamblul rupestru de la Basarabi* – într-o căutare pasionată. Cităm iarăși dintr-un raport al ei:*

În condițiile în care prăbușirea unor porțiuni din pereții interiori ai bisericilor (produsă în vara anului 2005) pare să prevestească năruirea întregului ansamblu, am considerat că se impune realizarea urgentă a unei documentații exacte și cât se poate de complete, care să cuprindă alături de ... planul de situație al monumentelor aflate în

masivul de cretă la diferite nivele..., planul de ansamblu pentru fiecare nivel funcțional constituit de monumentele aflate în masivul de cretă, planul fiecărui micro-ansamblu (biserică, încăpere, galerie, mormânt)..., catalogarea semnelor, a decorului aflat pe pereți,... catalogarea blocurilor și fragmentelor de rocă cu elemente de decor incizat și inscripții desprinse din pereții monumentelor...

A fost, Suzana, o ființă de jertfă, dar nu spre întristare sau amărăciune, căci jertfa ei se transforma, paradoxal, în bucurie pentru ceilalți.

Marina Sabados, Constanța Costea

LISTA DE LUCRĂRI

CĂRȚI ȘI CAPITOLE ÎN CĂRȚI

- *Abația de la Pâncota și vestigiile ei*, Cluj-Napoca, 2006.
- *Egyzázi építészet a Maros-völgy alsó szakaszán a 11-13. században I.* [Arhitectură ecleziastică în bazinul inferior al Mureșului în secolele XI-XIII, partea I], în *A középkori Dél-Alföld és Szer*, Szeged, 2000, p. 593-632.

ARTICOLE ȘI STUDII

- *Comori de artă românească*, București, 1980. Catalog de expoziție (coautor), pag. XXIII-XXXII, XLIII-XLIX.
- *Două sculpturi gotice din lapidarul Institutului de Arheologie din București*, SCIA, seria Arta Plastică 39, 1992, p. 105-109.
- Recenzia la *Váradi kőtöredékek* apărut în 1989 la Budapesta, în SCIA, seria Arta Plastică 39, 1992, p. 145-152.
- *Die Kirche in Densus*, în *Denkmäler in Rumänien Vorschläge des Rumänischen Nationalkomitees von ICOMOS zur Ergänzung der Liste des Weltkulturerbes*, München, 1995, p. 34-37.
- *The Dictionary of Art*, Macmillan Publishers Limited, 1996, vol. 1, p. 530-531; Vol 4, p. 679-680; vol. 28, p. 648-649, 696; Vol. 30, p. 914-915; Vol. V. Vătășianu, *Studii de istoria artei*, Cluj-Napoca, 2002, p. 29-33.
- *Monasterium Kenez*, în *In memoriam Radu Popa*, Cluj-Napoca, 2003, p. 287-292.
- *Despre fosta mănăstire de la Dienesmonostora (județul Arad)*, în *Artă, istorie, cultură. Studii în onoarea lui Marius Porumb*, Cluj-Napoca, 2003, p. 39-52.
- *Despre biserica lui Ahtum de la Morisena (Cenad)*, Studii și Materiale de Istorie Medie, vol. XXIII, 2005, p. 9-23.

STUDII PUBLICATE ÎN VOLUMELE UNOR MANIFESTĂRI ȘTIINȚIFICE INTERNAȚIONALE

- *Monostorok a Maros mentén. Adatok.* [Date privind unele mănăstiri situate de-a lungul Mureșului], în *Paradisum plantavit. Bancés monostorok a középkori Magyarországon. Benedictine Monasteries in Medieval Hungary*, Pannonhalma, 2001, pag. 267-274 (Catalog al expoziției organizate în 2001 la abația benedictină din Pannonhalma, Ungaria).
- *Die Beziehungen zwischen den rumänischen Fürstentümern und Ungarn in der zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts*, în

Sigismundus rex et imperator. Art and Culture under the Last Ruler of the Luxembourg Dynasty. 1387-1437 (Catalogul expoziției internaționale organizate de Szépművészeti Múzeum, Budapest / Musée National d'Histoire et d'Art, Luxembourg, 2006), Budapest-Luxemburg, 2006, p.87-92, 452.

PROIECTE DE CERCETARE PE BAZĂ DE CONTRACT / GRANT

- *Arhitectura în țările române în secolele X-XIX*. Grant MEC (Nr.32284), 1997-1998.
- *Arhitectura ecleziastică în comitatele Arad, Zarand și Cenad în secolele XI-XIII*.
- *Studiu asupra simbolurilor fundamentale de comunicare vizuală*. Proiect CERES, 2002-2005 (colaborare).
- *Ansamblul rupestru de la Basarabi – Aplicarea unor măsuri de urgență în vederea protejării și punerii în valoare a monumentului*. Proiect CERES, 2004-2006.

COMUNICĂRI INEDITE

- *Două sculpturi gotice de lemn necunoscute din Transilvania* (1974).
- *O sculptură gotică necunoscută la biserica din Dealul Frumos (jud. Sibiu)* (1976).
- *Cinci sculpturi medievale la Muzeul Storck* (1976).
- *Contribuții privind existența unor vechi mănăstiri de rit răsăritean de pe cursul inferior al văii Mureșului* (1977).
- *Sculptură gotică în colecția Nass* (1979).
- *Fragmente de pictură murală din colecțiile Muzeului județean Deva* (1988).
- *Răstignire medievală în biserica mănăstirii franciscane din Făgăraș* (1993).
- *O posibilă reprezentare a fostei abații de la Pâncota (jud. Arad) din epoca medievală* (1995).
- *Raport preliminar asupra cercetărilor de la Pecica (Mănăstirea lui Ahtum)* (1995).
- *Despre fosta mănăstire cisterciană de la Igrăș (jud. Timiș), secolele XII-XIII* (1995).
- *Noi date despre mănăstirile și bisericile de la Cenad (jud. Timiș) din secolele XI-XII* (1995).

- *Din nou despre mănăstirea cisterciană de la Igriş* (1997).
- *Monumente de artă din secolele X–XII din Banat* (1997).
- *Biserici medievale necunoscute din valea Crişului Alb* (1997).
- *Despre mănăstiri ctitorite în bazinul inferior al Mureşului în secolele X(?)–XIII* (1999).
- *Cercetarea vestigiilor medievale între arheologie și istoria artei* (2000).
- *Restaurarea bisericii din Densuş (jud. Hunedoara) în secolul al XIX-lea* (2001).
- *Bisericile timpurii de la Alba Iulia în lumina cercetărilor arheologice efectuate între 1968–1973* (2002).
- *Legături culturale și artistice ale regatului maghiar cu principatele române.*
- *Sub Ludovic de Anjou și Sigismund de Luxemburg* (2005).
- *Date noi privind bisericile de cretă de la Basarabi – Murfatlar* (2005).
- *Despre datarea bisericii capitolului de la Arad* (2006).

LUCRĂRI ÎN CURS DE PUBLICARE

- *Începuturile artei medievale în bazinul inferior al Mureşului* (sub tipar la Ed. Bistra, Timișoara, 2010).
- *Egyházi építészet a Maros-völgy alsó szakaszán a 11 – 13 században. II. Ajtonymonostora, az aradi káptalan és Dienesmonostora temploma.* [Arhitectura ecleziastică în bazinul inferior al Mureşului în secolele XI–XIII. Partea a doua: Biserica de la Ahtunmonustura, de la Dienesmonostor și biserica capitolului de la Arad], în *A középkori Dél-Alföld*, Szeged, vol. 2 (88 pagini).

LUCRĂRI NETERMINATE

- *Biserica Sfântul Nicolae din Densuş (jud. Hunedoara)* (Materiale de arhivă, 228 pagini).
- *Bisericile medievale de la Cenad* (150 pagini, 34 figuri, 3 planșe).